

УДК 930.2:[027.1:378.4КМА]

Таїса Сидорчук (м. Київ)

кандидат історичних наук,

керівник Науково-дослідного центру орієнталістики імені Омеляна Прицака

Національного університету «Києво-Могилянська академія»

E-mail: sydorhuktm@ukma.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0941-3763>

Особиста бібліотека Омеляна Прицака в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» як джерело дослідження наукової біографії вченого

В статті аналізується особиста бібліотечна колекція видатного вченого ХХ століття в галузі гуманітаристики, організатора світової та української науки Омеляна Прицака (1919-2006), а також висвітлюється її потенціал для реконструкції інтелектуальної біографії власника. Розкриваються обставини передачі бібліотеки до Національного університету «Києво-Могилянська академія» у 2007 році та принципи її облаштування і функціонування у структурі наукової бібліотеки університету. Простежується процес формування бібліотеки вченим протягом понад 70 років, від часу навчання у Львівському університеті у 1930-х роках і до його смерті у 2006 році у Бостоні, Массачусетс, США. Визначені етапи трансформації бібліотеки О.Прицака-студента – від декількох десятків книг, які він вивіз із собою з України в 1943 році для навчання у Берлінському університеті, до бібліотеки О. Прицака-вченого, яка стала його справжнім дослідницьким інструментарієм та лабораторією. Аналізуються хронологічні межі, кількісні параметри та змістовне наповнення кожної складової бібліотеки – друковані видання і періодика та рукописні матеріали і документи. Проаналізовано відображення в книжковій та архівній колекціях всіх періодів наукової біографії вченого, його різноманітні дослідницькі зацікавлення, участь у міжнародних академічних інституціях та форумах, створення ним наукових установ, а також багатолітні контакти з видатними науковцями, державними, церковними та культурними діячами багатьох країн світу.

Ключові слова: особиста бібліотека, книжкова колекція, архівна колекція, науковий спадок, Омелян Прицак.

Taissa Sydorhuk (Kyiv)

candidate of historical sciences

leader of the Research center of the *Omeljan Pritsak*

of the National university of «Kyev -Mohyla academy»

E-mail: sydorhuktm@ukma.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0941-3763>

doi:

Omeljan Pritsak's Private Library At the National University «Kyiv Mohyla Academy» As the Source of Research of the Scientific Biography of Scholar

The Outline of the Problem. The contribution of Omeljan Pritsak into the global and Ukrainian science, as well as manuscripts and printed historical and cultural materials, collected by him, provides a real basis and groundwork for determination of his private library as historical and spiritual heritage of Ukrainian and global science and culture.

Methods of Research. *The complexity of undertaking a holistic and multifaceted study of Omeljan Pritsak's intellectual concept in relation to gathering of his own research library requires to disclose the methodological aspect of the problem and to make a retrospective journey into the historical context in which most of the books, collected by the scholar, were found. Accordingly, the main methods, used by the author, were the method of synthetic analysis, from the one side, and method of retrospection, from the another side.*

Survey of the Results. *The private library of prominent scholar of the twentieth century in the field of Humanities, the organizer of the global and Ukrainian science Omeljan Pritsak (1919-2006) is analyzed in the article and also the reconstruction of intellectual biography of its owner is reconstructed. The peculiarities of transferring of the library to National University «Kyiv-Mohyla Academy» in 2007 are revealed as well as the principles of its structuring and functioning in general structure of the scientific library of University. The process of formation of the library by the scholar in the time span of seventy years from the educational period in L'viv's University in 1930s up to his death in 2006 in Boston, Massachusetts, USA is well seeing. The stages of transformation of the library of Pritsak as a student – from some dozens of books, which he took from Ukraine in 1943 for the purposes of education in Berlin's University up to the library of Pritsak – scholar, which became his real tool for the research and creative laboratory, are determined. The chronological periods, the quantitative parameters and content feeling of the each part of library – the publishing editions, periodicals, manuscripts and documents is analyzed. The reflection in the framework of library and archival collection of all the periods of intellectual biography of scholar, his various research interests, the participation in international academic institutions and forums, the creation by him the research organizations, as well as his long term contacts with outstanding scholars, statesmen, clericals, artists from many countries all around the world is analyzed.*

Conclusions. *The personal library of Omeljan Pritsak is consisted from two interrelated collections: printed books and periodicals; archive. Printed editions more than seventeen thousand volumes are numbered and unique incunabulum from the sixteenth – seventeenth centuries as well as rare and valuable books from the nineteenth – twentieth, translated into the hundred languages are included. Archive contains 42 hand scripted books from the sixteenth – nineteenth centuries, personal documents, the materials, illustrated research, pedagogical and organizational activity of scholar, his correspondence, the groups of documents from the personal archives of Il'ko Borschak, Agatangel Kryms'kyi, the collection of maps, etc. The wide spectrum of research interests of Omeljan Pritsak – philology, comparative linguistics, oriental studies, global and Ukrainian history, source studies, bibliography, archaeography, historiosophy, and so on, was relevant for a scholar in gathering his library and determination of its contents. This spectrum also provides a basis for a fuller understanding of the peculiarities of all the periods of the scientific biography of the scholar. The personal library of Omeljan Pritsak tremendously helped him to launch new ideas that he subsequently used in studying the problems of different sciences and contributed fully to the formation the researcher as genuine world-level scholar.*

Key words: private library, book collection, archive collection, scientific heritage, Omeljan Pritsak.

Особисті бібліотечні колекції в бібліотеках, музеях, наукових інституціях творять одну з найцінніших складових їхніх фондів. Це пояснюється насамперед суспільно-історичним значенням творців і власників особистих бібліотек, котрі здебільшого є непересічними постатями свого часу. Зазвичай, особисті бібліотечні колекції формуються своїми власниками цілеспрямовано й протягом тривалого періоду і тому вони

органічно поєднані з професійними, науковими, літературними, культурно-громадськими інтересами їх попередніх володарів. Відображаючи духовне і суспільне життя свого часу, кожна особиста бібліотека представляє собою унікальний пам'ятник культури¹.

Одним із таких культурно-наукових надбань України є особиста бібліотека Омеляна Пріцака (1919-2006) – видатного вченого ХХ століття,

¹ У даній статті авторка послуговується визначеннями «особиста бібліотека», «ціннісні характеристики книжкових пам'яток», «суспільно-культурні функції особистих бібліотек», що висвітлені у низці досліджень, зокрема: Лисенко Л.В. Наукові категорії «колекція», «зібрання», «бібліотека» як об'єкт вивчення опису та реєстрації: до проблеми класифікації понять // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2003. – № 8. – С. 225–233; Лісова І. Приватна книжкова колекція: теоретичні підходи до визначення поняття // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Т. II. Рівне, 2012. Вип.18; Словник книгознавчих термінів / В.Я. Бурян, В.М. Медведєва, Г.І. Ковальчук, М.І. Сенченко. К. : Аратта, 2003. 160 с.

сходознавця, філолога, історика, джерелознавця, організатора та керівника низки зарубіжних і українських наукових інституцій, професора Гамбурзького, Вашингтонського (Сіетл), Гарвардського університетів, Київського Національного університету імені Тараса Шевченка, члена та почесного доктора і професора міжнародних наукових асоціацій та університетів. Дослідження біографії та наукового внеску до світової й української гуманітаристики О. Пріцака насамперед у вітчизняній історіографії лише починається. Так, окремі дослідники здійснюють перші спроби осмислити місце і значення О. Пріцака в історії науки², інші – аналізують особистість О. Пріцака в контексті його наукових контактів з вченими-колегами³. У вивченні особистої бібліотеки О. Пріцака, її наукового та джерелознавчого потенціалу, шляхів формування та історико-наукової цінності, також здійснюються перші кроки, зокрема, в публікаціях авторки статті⁴.

Особиста бібліотечна колекція разом з меморіальними предметами та мистецькою збіркою О. Пріцака надійшли до Національного університету «Києво-Могилянська академія» у

2007 році завдяки сприянню Києво-Могилянської Фундації в Америці. Повернувшись на батьківщину у 1991 році для розбудови науки у незалежній Україні, О. Пріцак мав намір подарувати свою особисту бібліотеку Інституту сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України з розміщенням її в Національній бібліотеці України ім. В.І. Вернадського (далі: НБУ). Листування та проекти угоди між вченим та НБУ висвітлюють порядок і умови передачі та облаштування бібліотеки, а також створення її каталогу і використання⁵. Слід зауважити, що під час побуту О. Пріцака у 1990-х роках в Україні, бібліотека вченого, залишалася в США. Намір передати бібліотеку до НБУ не реалізувався через низку причин, зокрема через велику зайнятість О. Пріцака, який буквально поринув з притаманною йому завзятістю та енергією у розбудову та реформування гуманітарної науки в Україні. Складність юридичного оформлення, фінансового забезпечення та організації перевезення з-за океану великої за кількісними параметрами колекції та ще й з раритетними рукописами і виданнями фактично унеможливили реалізувати

² Див.: *Дашкевич Я.* Для Омеляна Пріцака. Мемуарний жмуток до 75-річчя // *Східний світ* (1994). – К., 1995. № 1–2. С. 7–14; *Кочубей Ю.* Слово про Омеляна Пріцака // *Східний світ*. (1999). – К., 2001. № 1–2. С. 6–19; *Потульницький В., Сохань П.* Вчений-енциклопедист української та світової історичної науки (Слово про друга та вчителя) // Там само. С. 20–30; *Потульницький В.А.* Створення Омеляном Пріцаком кафедри історіософії у Київському університеті у 1992–1994 роках та її значення // *Український археографічний щорічник*. Нова серія. 2016. Вип. 19–20, т. 22–23. С. 362–375; *Ясь О.* Вступна стаття до розвідки О.Й. Пріцака «Що таке історія України?» // *Український історичний журнал*. 2015. № 1. С. 177–184 та ін.

³ Див.: *Colloquia Epistolaria*. Омелян Пріцак і Юрій Луцький /публікація, текстологічне опрацювання і коментарі Ольги Лучук. – Харків : Акта, 2014. 148 с.; Листування Дмитра Чижевського та Омеляна Пріцака // Дмитро Іванович Чижевський і його сучасники : листи, спогади /[упоряд. : Валявко І.В., Чуднов О.В., Янцен В.В.]. Кіровоград : [Імекс-ЛТД], 2013. 527 с.; *Взаємини Омеляна Пріцака та Ярослава Дашкевича на тлі епохи : (на матеріалах архіву О. Пріцака в Національному університеті «Києво-Могилянська Академія») // Українське джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни на порозі ХХІ ст.: матеріали Міжнар. конф., присвяч. 85-літтю від дня народження Ярослава Дашкевича (13–14 грудня 2011 р., м. Львів) / НАН України. Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. Львівське відділення; Упоряд.: М. Капраль, Н. Кіт, А. Фелонюк. Львів: б.в., 2013. С. 106–115.*

⁴ *Сидорчук Т.* Особливості систематизації та опрацювання архівних колекцій універсальних учених (на прикладі роботи з особовим архівом Омеляна Пріцака) // *Студії з архівної справи та документознавства*. К. : Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, 2011. Т. 19, Кн. 1. С. 100–112; *Матеріали Агатагела Кримського в архіві Омеляна Пріцака //Український археографічний щорічник : нова серія / Академія наук України, Археографічна комісія, Інститут української археографії ; [гол. ред. П.С. Сохань]. – К. : Український письменник, 2013. Вип. 18. С. 101–116; Стародруки в колекції видатного сходознавця Омеляна Пріцака як джерело дослідження мов, історії та культури народів Сходу // *Питання сходознавства в Україні: Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (29–30 квітня 2018 р.) / Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. – Харків, 2018. – С. 180–183 та ін.**

⁵ Наукова бібліотека Національного університету «Києво-Могилянська академія» (далі – НаУКМА), ф. 10, оп. 1, спр. 916.

шляхетний подарунок О. Прицака батьківщині на початку 1990-х років. До того ж у 1996 році через різке погіршення стану здоров'я і відсутність належного медичного догляду в Україні О. Прицак змушений був повернутися до США. Протягом наступних 10 років, до смерті вченого у 2006 році, він продовжував займатися науковою працею, використовуючи свою особисту бібліотеку та неодноразово публікуючи свої дослідження у міжнародних наукових виданнях. І лише після смерті вченого його родина передала всю бібліотечну колекцію вищезгаданих Кисво-Могилянській Фундації в Америці, яка допомогла юридично оформити дарунок НаУКМА та організувала перевезення колекції до України.

У 2007 році в НаУКМА було створено і відкрито Меморіальний кабінет-бібліотеку Оме-ляна Прицака, де зберігаються його бібліотечний і архівний фонди, а також меморіально-мистецькі предмети. Меморіальний кабінет-бібліотека як структурний підрозділ наукової бібліотеки університету є відкритим для ознайомлення і користування студентами, викладачами, дослідниками не лише НаУКМА, а й інших навчальних, академічних і науково-освітніх установ України і закордону. Одним із головних принципів створення та функціонування кабінету-бібліотеки був і залишається принцип неподільності й цілісності наукової бібліотеки вченого, який розглядав і книжкову колекцію з періодикою, і колекцію документів та рукописів, і навіть частину мистецької збірки як єдине ціле. Слідуючи за фондоутворювачем, наукова бібліотека НаУКМА упорядкувала, систематизувала та облаштувала колекцію вченого за типологічними ознаками, при цьому користувачі мають можливість при потребі працювати з усіма її складовими одночасно і в одному просторі. Слід зазначити, що вся бібліотечна колекція розміщена на спеціальних металевих стелажах та у модульних шафах, придбаних в свій час О. Прицаком.

В процесі реконструкції біографії кожної видатної особистості насамперед варто ознайомитися з її щоденниками, спогадами або автобіографічними записами. З огляду на активну,

довготривалу і плідну дослідницьку, науково-організаційну і педагогічну діяльність О. Прицак залишив досить скромні два автобіографічні нариси. Перший нарис під назвою «*Apologia Pro Vita Sua*» з'явився на прохання учня й пізніше друга О. Прицака, американського вченого Шинасі Текіна (*Şinasi Tekin*), і був надрукований як визнання заслуг вченого перед тюркологією до його 60-річчя у «*Journal of Turkish Studies*»⁶. Україномовний нарис «Мій шлях історика» побачив світ у 1991 році у Києві як додаток до праці вченого «Історіософія та історіографія Михайла Грушевського»⁷. При всій беззаперечній цінності цих автобіографічних нарисів вони не відображають повно всі періоди наукової біографії О. Прицака, його внесок у науку та роль у розвитку сходознавства й україністики на Заході і в Україні та ін. Значний потенціал для розуміння місця вченого у світовій гуманітарній науці ХХ ст. містить його особиста бібліотека, її кількісні параметри, змістовне наповнення, тематичне спрямування, типологічна різноманітність, тривалість та шляхи комплектування тощо. Слід зауважити, що у вищевказаному англомовному автобіографічному нарисі немає жодної згадки про бібліотеку вченого. В україномовному нарисі О. Прицак, говорячи про свої зацікавлення східними мовами в роки навчання в Тернопільській гімназії, згадує складену ним самотужки перську граматику українською мовою на основі німецькомовних підручників і зазначає, що вона була конфіскована радянською владою з помешкання його мами у Тернополі разом з усіма його збірками і «великою україністичною бібліотекою» наприкінці 1940-х років⁸. Сліди цієї першої бібліотеки вченого на сьогодні виявити не вдалося.

У 1943 році О. Прицак завдяки допомозі німецького сходознавця, професора Берлінського університету Ріхарда Гартмана (*Richard Hartmann*) стає студентом цього університету і продовжує після закінчення Львівського університету та нетривалих занять в аспірантурі у Агатангела Кримського студіювати сходознавство. З цього часу для О. Прицака починається,

⁶ *Pritsak O. Apologia pro vita sua // Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları. Cambridge, Mass., 1978. – № 2. – P. ix–xvii.*

⁷ *Прицак О. Мій шлях історика // Історіософія та історіографія Михайла Грушевського. Київ - Кембридж, 1991. С. 61–78.*

⁸ *Прицак О. Мій шлях історика... С. 65.*

за його словами, період «навчання та мандрів»⁹ і повернутися на батьківщину він зміг лише майже через 50 років, на початку 1990-х років. Отже, з 1943 року О. Пріцак починає збирати свою «другу» бібліотеку, цілеспрямовано і систематично поповнюючи її протягом усього життя. Варто підкреслити, що початком цієї нової бібліотеки вченого стали нечисельні книги та рукописи, привезені ним з України для навчання в Берліні. Серед цієї «української» частини бібліотечної збірки найціннішими в декількох аспектах були і залишаються в сьогоденній бібліотеці О. Пріцака книги з особистої бібліотеки А. Кримського, а також його рукопис неопублікованої праці «Історія хозарів» та особисті документи і фотографії¹⁰. Ці матеріали А. Кримського О. Пріцакові передала Наталія Полонська-Василенко у грудні 1941 року в окупованому німцями Києві, сподіваючись, що О. Пріцак, який зібрався навчатися на Заході, зможе зберегти їх від знищення¹¹. Крім того, О. Пріцак вивіз із собою з України всі свої особисті документи, зокрема свідоцтво про народження, шкільні та гімназійні посвідчення, атестати, документи про навчання у Львівському університеті у 1936-1940 роках, а також свої перші публікації у львівських часописах у 1935-1938 роках, фотографії, окремі листи та ін.

Попри подальші драматичні події, пов'язані з виїздом О. Пріцака з бомбардованого Берліна наприкінці Другої світової війни, відсутністю у нього громадянства, небезпекою насильницької репатріації на батьківщину, пошуками можливості завершити навчання і отримати відповідний диплом, неодноразовими переїздами, майбутній вчений не лише зберіг

вивезені з України книги і документи, але й почав формувати свою бібліотеку з притаманною йому енергією та системністю. Оскільки О. Пріцак з молодих років виробив звичку позначати на титульній сторінці місце і дату придбання або дарування йому будь-якого видання – книги, відбитки статі, карти, комплекти листівок, – сьогодні дослідники мають можливість простежити процес комплектування бібліотеки вченим в ті чи інші періоди його життя. Для відтворення ж біографії О. Пріцака ці власницькі та дарчі автографи є одним із цінних джерел реконструкції його життєпису, що уможливають в окремі роки встановити з точністю до місяця й дня місце перебування вченого та його зустрічі й контакти з науковцями, видавцями і колегами. Так, автографи свідчать, що значна частина видань були придбані О. Пріцаком або подаровані йому вже у 1944-1945 роках. Зокрема, в бібліотеці зберігаються чотири праці Михайла Антоновича¹², що були подаровані автором О. Пріцакові під час їхньої зустрічі в Бреслау (нині: Вроцлав, Польща) у липні 1944 року, про що «говорять» дарчі написи на кожному виданні. З огляду на час і місце опублікування цих праць та трагічну загибель у радянських таборах М. Антоновича, вони сьогодні є раритетними виданнями в Україні, з одного боку, та документальним свідченням знайомства і спілкування обидвох науковців, – з другого. Понад десять праць чеського сходознавця, іраніста та тюрколога Яна Рипки 1920-1940-х років з автографами вченого в бібліотеці О. Пріцака проливають світло на факт перебування останнього у 1944 році у Празі та його знайомство з Я. Рипкою. Листи Я. Рипки в архіві О. Пріцака свідчать про

⁹ *Pritsak O. Apologia pro vita sua*, p. ix.

¹⁰ Про склад і характер архівних матеріалів А. Кримського в бібліотеці О. Пріцака див.: Сидорчук Т. Матеріали Агатангела Кримського в архіві Омеляна Пріцака // *Український археографічний щорічник : нова серія / Академія наук України, Археографічна комісія, Інститут української археографії*; [гол. ред. П.С. Сохань]. К. : Український письменник, 2013. Вип. 18. С. 101–116.

¹¹ Див: Н.Д. [Полонська-Василенко Н.] Агатангел Кримський // *Україна. – Париж, 1949. – Збірник 2. С. 128; Пріцак О. Наталія Полонська-Василенко: жмут спогадів // Н.Д. Полонська Василенко. Українська академія наук. Нарис історії. К. : Наукова думка, 1993. С. 5–6.*

¹² Антонович Михайло. Князь Рєпнін генерал-губернатор Саксонії. – Берлін: Український науковий інститут в Берліні, 1936; Його ж. Матеріали про вербування українців у пруську армію XVIII віку. – Прага: Видання Українського історико-філологічного товариства в Празі, 1937; Його ж. Переяславська кампанія 1630 р. – Прага: Видання Українського історико-філологічного товариства в Празі, 1944; Його ж. Студії з часів Наливайка. Прага : Видання Українського історико-філологічного товариства в Празі, 1941.

продовження їхнього спілкування у повоєнний час¹³. У 1944-1945 роках бібліотека О. Пріцака поповнюється тематично найрізноманітнішими виданнями – від наукових праць сходознавчої, загальноісторичної, філологічної тематики до оперних лібрето та туристичних путівників, що підтверджують власницькі написи з датуванням і місцем придбання.

Від часу продовження студій після війни у Геттінгенському університеті, захисту докторської дисертації та отримання наукового ступеня доктора філософії з найвищою академічною оцінкою (*summa cum laude*) зі спеціальності «тюркологія, іраністика, ісламознавство та славістика»¹⁴, починається новий період в житті О. Пріцака – його входження в німецьку, а згодом у світову сходознавчу науку. У 1951 р. вченому на основі габілітаційної праці, присвяченої дослідженню родових імен та титулів у алтайських народів¹⁵, було присвоєно звання доцента з дозволом читати лекції (*venia legendi*) Геттінгенському університеті зі спеціальності «алтайська філологія», а у 1957 році він стає професором історії Євразії та алтайської філології Гамбурзького університету. 1950-і – 1965 роки О. Пріцак присвятив науково-дослідницькій і науково-організаційній роботі в царині тюркології та алтаїстики. Він бере активну участь у створенні міжнародного товариства «*Societas Uralo-Altaica*» та у виданні серії «*Ural-Altäische Bibliothek*», а також редагує часопис «*Ural-Altäische Jahrbücher*», створює щорічний міжнародний науковий форум «*The Permanent International Altaistic Conference*». При цьому вчений налагоджує широкі та плідні наукові контакти з тюркологами та алтаїстами різних країн світу. Все це позначилося на кількісних параметрах та змістовному наповненні особистої бібліотеки вченого. В ній з'являються не лише чисельні опубліковані праці самого О. Пріцака, але й цілі збірки праць науковців-сходознавців країн Європи, Азії, Америки.

Одна частина нових друкованих надходжень до бібліотеки вченого була подарована їхніми авторами, що підтверджують дарчі написи. Друга частина видань була придбана О. Пріцаком у книгарнях та видавництвах, про що свідчать збережені в архіві вченого оплачені квитанції з переліком придбаних книг, а також чисельне листування з різними видавництвами щодо замовлення книг та їх виконання.

Слід підкреслити, що для О. Пріцака було вкрай важливим знати про дослідження в галузі сходознавчої науки якомога ширшого кола науковців світу та залучати їх до наукового діалогу через вищеназвані товариство, видання і конференцію. В цьому контексті показовим є ініціатива з боку О. Пріцака налагодити контакти з вченими-сходознавцями та видавництвами з Радянського Союзу. В результаті в бібліотеці вченого зібрана унікальна колекція наукової, джерелознавчої, художньої, мистецької літератури східної тематики, а також енциклопедичні видання, словники, довідники, наукова періодика, що виходили в СРСР протягом 1950-1980-х років. Відповідно до дарчих написів окремі видання були подаровані авторами. Значну частину книг О. Пріцак придбав безпосередньо у видавництвах Москви, Ленінграду, а також у видавництвах академічних інституцій майже всіх азійських та кавказьких союзних і автономних республік Радянського Союзу, що підтверджено також листуванням в архіві вченого. Доповненням до книжкової колекції вченого, що активно поповнювалася в цей період, є його архівна колекція, в якій відкладені рукописи праць та підготовчі матеріали до них, документи створення і діяльності товариства «*Societas Uralo-Altaica*», матеріали підготовки низки його видань, листування з членами товариства і колегами-сходознавцями з багатьох країн світу¹⁶. В сукупності друковані видання та архівні документи 1950-х років, тобто періоду входження О. Пріцака у німецьку і світову науку, розкривають його

¹³ Наукова бібліотека НаУКМА, ф. 10, оп. 1, спр. 884.

¹⁴ *Karachanidische Studien. Studien zur Geschichte der Verfassung der Türk-Völker Zentralasiens* // Наукова бібліотека НаУКМА, ф. 10, оп. 1, справи 1–2.

¹⁵ *Pritsak O. Stammesnamen und Titulaturen der altaischen Völker* // *Ural-Altäische Jahrbücher*. – Wiesbaden; 1952. – Band 24. – Heft 1–2. – S. 49–104.

¹⁶ Див.: Наукова бібліотека НаУКМА, ф. 10, оп. 1, справи 665, 668, 677, 698–700, 705, 711, 713, 775, 777, 792, 794, 796, 800, 812, 942–943, 1113–1118.

індивідуальні здібності і потужний потенціал у декількох площинах професійної діяльності, що буде притаманне для вченого протягом всього його життя. Він не лише активно займається дослідницькою, суто «кабінетною» роботою, але й бере активну участь у створенні та діяльності наукових організацій, а також викладає в університетах.

З 1960 року на запрошення Гарвардського університету О. Пріцак працює тут спочатку гостьовим професором, у 1961-1964 роках – професором Вашингтонського (Сіетл) університету, а у 1964-1989 роках – продовжує професором Гарвардського університету, де далі викладає тюркологічні дисципліни. За словами самого О. Пріцака, він усе своє наукове життя «ділив поміж українською історією та сходознавством, з тим, що до 1968 р. сходознавство було моєю офіційною дисципліною»¹⁷. Тому, приїхавши до США, де в цей час перебувала одна з найбільших українських діаспор у світі, О. Пріцак відгукнувся на ініціативу та акції українських студентів створити українознавчий центр в одному з американських університетів. Він розробляє концепцію такого центру, включається в його підготовку та втілює в життя за підтримки українців США і Канади окремі його складові, починаючи з 1967 року. В результаті у Гарвардському університеті були створені три постійні кафедри – української історії ім. М. Грушевського, української мови ім. О. Потебні, української літератури ім. Д. Чижевського, а також Український науковий інститут Гарвардського університету (Harvard Ukrainian Research Institute; далі: УНІГУ). Вчений очолив кафедру української історії та УНІГУ, якими керував до виходу на пенсію у 1989 році. Завдяки О. Пріцакові та його однодумцям і колегам УНІГУ, його бібліотека, науковий семінар, наукові періодичні видання, насамперед «Harvard Ukrainian Studies», стали у 1970-1980-х роках, за відсутності вільного розвитку гуманітарної науки в той час на батьківщині, потужними на-

уковими майданчиками розвитку україністики у світі.

Науково-організаційна, викладацька та дослідницька діяльність О. Пріцака та УНІГУ в цілому відображена в бібліотеці вченого великим масивом друкованих видань, серед яких видання «Гарвардської серії українських студій», «Гарвардської бібліотеки давнього українського письменства» в рамках Гарвардського проекту відзначення Тисячоліття хрещення Русі-України, а також окремі монографічні, періодичні, інформаційно-довідкові видання УНІГУ. У 1980-х роках побачила світ низка фундаментальних праць самого О. Пріцака, зокрема перший том «Походження Русі»¹⁸, збірник праць з історії Євразії¹⁹, дослідження «Київського листа» – одного з найдавніших писемних пам'яток Давньої Русі²⁰ тощо. В архівній колекції вченого представлені цілі комплекси документів американського періоду його життя, в тому числі особисті документи, рукописи наукових опублікованих і неопублікованих праць, тексти доповідей на наукових конференціях, рецензії, матеріали створення та діяльності УНІГУ, його видавничих проектів, міжнародних симпозіумів, документи про співпрацю з різними міжнародними науковими інституціями, державними установами, церковними організаціями, установами української діаспори, а також офіційне та приватне листування з державними, науковими, церковними і культурними інституціями та індивідуальними кореспондентами.

У 1980-х роках О. Пріцак в рамках видавничих проектів УНІГУ здійснює низку наукових подорожей до Європи. Зокрема, він досліджує українські, польські, турецькі, російські документи у Швеції в Стокгольмському державному архіві (Riksarkivet, Stockholm), а також у Франції в Дипломатичному архіві Міністерства зовнішніх справ (Archives Diplomatiques. Ministère des Affaires Étrangères, Paris) та у відділі рукописів Національної бібліотеки у Парижі (Department

¹⁷ Пріцак О. Мій шлях історика... С. 74.

¹⁸ Pritsak O. *Origin of Rus'*. Cambridge, Massachusetts: Harvard Ukrainian Research Institute, 1981. – V. 1. – 926 p.

¹⁹ Pritsak O. *Studies in Medieval Eurasian History*. London: Variorum Reprints, 1981. 365 p.

²⁰ Pritsak O., Golb N. *Khazarian Hebrew Documents of the Tenth Century*. – Ithaca and London: Cornell University Press, 1982. – 166 p.

des Manuscrits Bibliotheque Nationale, Paris). На замовлення О. Прицака були виготовлені мікрофільми досліджуваних ним архівних матеріалів, які сьогодні в бібліотеці вченого зберігаються у паперовому варіанті²¹ та у вигляді мікрофіш²². Крім того, під час перебування у Франції О. Прицак отримав від Аркадія Жуковського, правонаступника Ілька Борщака в Інституті східних мов в Парижі, частину архівних матеріалів останнього, зокрема копії «Діарішу подорожного» Пилипа Орлика та копії листування П. Орлика з Карлом XII, кримським ханом Магометом-Гіреєм та ін.²³ Ці документи творять окремий розділ архівної колекції О.Прицака під назвою «Матеріали архіву Ілька Борщака»²⁴. Результатом дослідження О. Прицака шведських та французьких архівів, окрім низки статей, стало підготовлене вченим та Орестом Субтельним факсимільне видання «Діарішу подорожного» П.Орлика в «Гарвардській бібліотеці давнього українського письменства»²⁵. Окрім архівних документів, з численних наукових подорожей вчений привозив до своєї бібліотеки друковані видання, придбані та подаровані йому колегами. Так, наприклад, у Швеції вчений придбав стародруки безпосередньо пов'язані з першими томами його праці «Походження Русі» та присвячені давньо скандинавському епосу і вярзьким династіям²⁶, а також книгу шведського офіцера, учасника Полтавської битви Філіпа Йогана фон Штраленберга, що містить цінний матеріал історичного та мовознавчого характеру в контексті вивчення народів Сибіру, Середньої Азії та України²⁷.

З початку 1990-х років О. Прицак приїхав до України, де активно включився в академічну діяльність, створив Інститут сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України та його наукові видання, долучився до створення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. В Київському Національному університеті імені Тараса Шевченка він створив кафедру історіософії, де викладав та керував роботами молодих дослідників-аспірантів. Вчений входив до наукових рад та редколегій низки видавничих проектів НАН України, започаткував серію «Київська бібліотека давнього українського письменства», виступав науковим керівником та опонентом на захистах дисертацій, був автором вступних статей до перевиданих історіографічних праць, а також рецензував праці зі сходознавчої та української тематики. Відповідно ці роки активної науково-організаційної та викладацької діяльності вченого в Україні також представлені в його бібліотеці, в тому числі, і друкованими виданнями, і архівними документами, а саме: особистими документами, рукописами рецензіями, інтерв'ю, матеріалами створення і діяльності Інституту сходознавства, підготовчими матеріалами до лекцій з історіософії тощо. Вчений почав формувати свою «київську» бібліотеку, яка поповнювалася подарованими виданнями, придбаними книгами у книгарнях та у букіністичних магазинах. Так, в цей час він придбав рідкісні київські видання XIX – першої третини XX ст., зокрема праці Володимира Антоновича²⁸, Івана Лучицького²⁹ та ін.

²¹ Наукова бібліотека НаУКМА, ф. 10, оп. 1, справи 1566–1576.

²² Наукова бібліотека НаУКМА, ф. 10, оп. 4, справи 316–317, 331–335, 337.

²³ Pritsak O. The First Constitution of Ukraine (5 April 1710) //Harvard Ukrainian Studies. – 1998. – Vol. XXII. – p. 471–496.

²⁴ Наукова бібліотека НаУКМА, ф. 10, оп. 1, справи 1610–1747.

²⁵The Diariusz podrozny and Other Writings of Pylyp Orlyk Vol.V. 1720–1726 (Introduction by O.Pritsak and O.Subtelny). – Cambridge, Mass.: Harvard University Press for the Ukrainian Research Institute of Harvard University, 1988. – xiv, 794 p.; Vol. VI. 1727–1730. – 1988. – xxviii, 868 p.

²⁶ Biorner E.J. Schediasma Historico Geographicum de Varegis, Heroibus Scandianis et Primis Russiae Dynastis. – Stockholmia: Impresum Typis Laurentii Salvii, 1743. – 181 p.; Oddr <Snorrason>, ; Reenhielm, Jacob Isthmén: Saga Om K. Oloff Tryggwaszon i Norrege. Hwilken hafwer varit den berömligste och loftigste Konungh i Norlanden/ och darsammestades Christendomen först och lyckeligst utwidgat Sammanskreswen på gammal Swenska eller Gothiska. Upsalae: [Keyser], 1691. – 285 p.

²⁷ Strahlenberg, Philip Johan Tabbert von, Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia. – Stockholm, 1730. – 438 S.

²⁸ Антонович В. Твори. К: Всеукраїнська академія наук, 1932. Т. 1. 312 с.

²⁹ Лучицький І. Сборник матеріаловъ для історіи общины и общественныхъ земель въ Львовережной Украинѣ XVIII в. – Київ: въ Университетской типографіи, 1884. – 271 с.

Після вимушеного повернення до США у 1996 році ця «київська» бібліотечна колекція була перевезена до бостонського помешкання вченого, де влилася до його основної бібліотеки. Протягом наступних 10 років, до своєї смерті у 2006 році, О. Прицак продовжував працювати над своїми дослідженнями, публікував у наукових виданнях різних країн. Зокрема, у 1997 і у 2003 роках вийшли відповідно перший та другий томи «Походження Русі» українською мовою³⁰. В останні роки життя О. Прицак працював над завершенням третього тому «Походження Русі», який базується виключно на східних джерелах. Цей том залишився неопублікованим і його машинописний варіант зберігається в архіві вченого³¹. У 1998 році з'явилася синтезуюча праця О. Прицака про впливи західноєвропейської, арабської, хозаро-булгарської, візантійської метрологічної та нумізматичної систем на розвиток монетарних систем в Київській Русі³². Дві останні статті побачили світ вже після смерті вченого, зокрема у болгарському журналі – дослідження про арабо-булгарські взаємовідносини епохи Середньовіччя³³ та в турецькому енциклопедичному виданні – про тюркських кочівників в Південній Європі³⁴.

Книжковий фонд особистої бібліотеки О. Прицака налічує понад 20 тисяч одиниць зберігання³⁵. До нього входять рукописні книги, стародруки, довідково-енциклопедичні видання, словники, наукові монографії, зібрання праць вчених, збірники документів та джерел, підручники, навчально-методичні посібники, хрестоматії, конволюти, науково-періодичні і пресові видання, серійні видання, каталоги видавництва,

атласи, багатотомні зібрання художніх творів світової та української класики, художньо-мистецькі альбоми, путівники, покажчики, дитяча література тощо. Хронологічно книжковий фонд охоплює шість останніх віків – XVI–XXI століття. При цьому значна частина видань опублікована у XIX – першій половині XX ст. і тим самим потрапляє під статус рідкісної та цінної книги, що спричинює особливі умови їх зберігання та користування студентами і дослідниками. Рукописні книги та друковані видання створені й опубліковані майже всіма європейськими мовами, в тому числі давніми і мертвими, а також більш, як 20 східними мовами, в тому числі давніми і зниклими.

Сходознавча частина книжкової колекції кількісно переважає всі інші її тематичні складові та становить майже 10 тисяч одиниць зберігання. Крайні хронологічні межі сходознавчих книг є також визначальними й для хронологічних рамок всієї книжкової колекції, оскільки найдавнішою є стародрукована книга арабською мовою арабського географа, картографа і мандрівника XII ст. Аль Ідрісі³⁶. Варто наголосити, що ця книга належала А. Кримському і була передана Н. Полонською-Василенко наприкінці 1941 року О. Прицакові перед його від'їздом до Німеччини. Про належність книги до бібліотеки А. Кримського свідчать його власницький автограф на титульній сторінці та маргіналії з перекладами українською мовою топонімів і етнонімів на берегах низки сторінок книги. Остання книга, що з'явилася в колекції вченого незадовго після його смерті з його ж статтею, це вже згадуване видання «The Turkic Speaking Peoples. 2,000 Years of Art and Culture From Inner Asia to the Balkans».

³⁰ Прицак О. Походження Русі. Т. 1. К.: Видавництво «Обереги», 1992. – 1074 с.; Його ж. Походження Русі. Т. 2. К.: Видавництво «Обереги», 2003. 1304 с.

³¹ Наукова бібліотека НАУКМА, ф. 10, оп. 1, справи 56–65.

³² Pritsak O. The origins of the Old Rus' weights and monetary systems: Two studies in Western Eurasian metrology and numismatics in the seventh to eleventh centuries. – Cambridge, Mass.: Distributed by Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute, 1998. – 172 p.

³³ Прицак О. Българско-арабска кореспонденция от IX век // Минало. София, 2006. № 1. С. 16–19.

³⁴ Pritsak O. The Turkic Nomads of Southern Europe // The Turkic Speaking Peoples. 2000 Years of Art and Culture from Inner Asia to the Balkans. – Munich – Berlin – London – New York: Prestel Verlag, 2006. P. 197–213.

³⁵ Зі всією книжковою частиною особистої бібліотеки О. Прицака можна ознайомитися та замовити в електронному каталозі наукової бібліотеки НАУКМА за посиланням: <http://aleph.ukma.kiev.ua/F>

³⁶ Al-Idrisi. De Geographia Universali: Kitāb Nuzhat al-mushtāq fī dhikr al-amṣār wa-al-aqṭār wa-al-buldān wa-al-juzur wa-al-madā' in wa-al-āfāq. – Rome: Medici, 1592. – 326 p.

Омелян Пріцак – директор Українського наукового інституту Гарвардського університету. 1970-і рр.

Меморіальний кабінет-бібліотека Омеляна Пріцака в Національному університеті «Кієво-Могилянська академія». 2019 р.

Архівна частина особистої бібліотеки О. Пріцака нараховує 33725 документів, які сформовані у 8353 справи. Виходячи з обсягу архіву та наявності окремих документальних комплексів, в процесі його систематизації й опрацювання було здійснено поділ на чотири складові частини і відповідно створено чотири описи³⁷. Опис № 1 включає науково-творчі матеріали, особисті документи, матеріали педагогічної, адміністративної, науково-організаційної діяльності О. Пріцака, а також зібрані ним документальні колекції. Окрім того, цей опис містить значний за обсягом комплекс підготовчих матеріалів вченого, зокрема його власноручні виписки з опублікованих дже-

рел, архівних документів, праць інших науковців, а також створені ним карти, схеми, лексико-граматичні й бібліографічні картки тощо. Опис № 2 включає науково-творчі матеріали інших осіб, створені кириличною абеткою. Опис № 3 містить науково-творчі матеріали інших осіб, створені латинською абеткою та східними мовами. При опрацюванні документів опису № 2 та опису № 3 в основному були збережені принципи систематизації самого О. Пріцака. Типологічно подібні, вони включають: а) рукописні і машинописні праці інших вчених (окремі з авторськими і редакторськими правками); б) відбитки або вирізки науково-творчих праць інших вчених, що були опубліковані у наукових та науково-популярних виданнях; в) ксерокопії наукових праць інших вчених. Частина цих матеріалів була надіслана і подарована О. Пріцакові авторами, а інша частина була сформована самим вченим для своєї дослідницької роботи. Значна частка цих документів має дарчі написи, авторські та редакторські правки, нотатки О. Пріцака й супровідні документи (записки, листи, фотографії).

Опис № 4 включає копії джерел і документів та науково-творчі праці інших дослідників з

³⁷ Всі чотири описи архівної колекції О. Пріцака оцифровані і також розміщені на сайті наукової бібліотеки НаУКМА за посиланням: <http://www.library.ukma.edu.ua/index.php?id=459&L=1%3Cbr>

архівів, бібліотек і музеїв багатьох країн світу, зокрема Британського музею (British Museum), Стокгольмського державного архіву (Riksarkivet, Stockholm), Дипломатичного архіву Міністерства зовнішніх справ в Парижі (Archives Diplomatiques. Ministère des Affaires Étrangères, Paris), відділу рукописів Національної бібліотеки в Парижі (Department des Manuscrits Bibliothèque Nationale, Paris), Державної бібліотеки Гамбурзького університету (Staats- und Universitätsbibliothek, Hambur), бібліотеки Геттінгенського університету (Universitätsbibliothek Göttingen), Державної бібліотеки Баварії в Мюнхені (Bayerische Staatsbibliothek, München), Товариства підтримки науки імені Макса Планка в Мюнхені (Max-Planck-Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaft, München), Пруської державної бібліотеки в Берліні (Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz), бібліотеки Каліфорнійського університету (University of California Library), бібліотеки Вашингтонського університету (University of Washington Library), Бібліотеки Конгресу США (Library of Congress), Єврейської національної та університетської бібліотеки в Єрусалимі (The Jewish National and University Library, Jerusalem), бібліотеки Палацу Топкапі в Стамбулі (Топкапі Serail, İstanbul, Російської національної бібліотеки Санкт-Петербурга, бібліотеки Государственного музея антропологии и этнографии РАН, Государственной публичной библиотеки им. М.Е. Салтыкова-Щедрина, Російського державного архіву древніх актів в Москві та ін. Всі документи Опису № 4 створені у вигляді мікрофільмів, мікрофлеш та слайдів.

Широкий спектр наукових зацікавлень О. Прицака – філологія, порівняльне мовознавство, сходознавство, всесвітня історія, історія України, джерелознавство, бібліографія, археографія, нумізматики, історіософія тощо, безпосередньо відобразилися й на змістовному наповненні всіх складових особистої бібліотеки вченого, віддзеркалюючи всі періоди його наукової біографії. Сам О. Прицак у листі до президента НАН України Бориса Патона так лаконічно характеризує свою бібліотеку: «... моя бібліотека складається приблизно з 20 тисяч одиниць з кількох основних галузей схо-

дознавства, а також зі славістики та європейських студій. Оскільки переважна більшість книг, наявних в моїй бібліотеці, відсутні в Україні, і чимало з них взагалі рідкісні, вона має першочергове значення для розбудови гуманітарних, а особливо, сходознавчих наук в Україні»³⁸.

Особиста бібліотека О. Прицака ілюструє всі сфери його діяльності протягом усього життя – науково-дослідницьку, науково-організаційну і педагогічну та містить найповнішу колекцію праць і творів вченого – від вірша, написаного у гімназійні роки і опублікованого у львівському часописі³⁹ й до багатотомного magnum opus «Походження Русі». Книжкова та архівна частини бібліотеки органічно доповнюють одна одну і в контексті дослідження наукового спадку вченого, і в контексті реконструкції його біографії, і в контексті відтворення наукових контактів з великою кількістю вчених і дослідників та наукових інституцій різних країн світу. Оскільки вже понад 10 років, з часу переїзду до України у 2007 році, особиста бібліотека О. Прицака зберігається в науковій бібліотеці НаУКМА і активно використовується студентами та дослідниками України й закордону, вона виконує вже інші соціальні, культурні і комунікативні функції, характерні для загальнодоступних і університетських бібліотек. При цьому, очевидно, її первинний статус “особистої” бібліотеки О. Прицака зберігається і затверджений відповідно до «Положення про особисті бібліотечні колекції наукової бібліотеки НаУКМА» від 29 жовтня 2012 року. За обсягом книжкового та архівного фондів ця бібліотека є однією з найбільших особистих колекцій в науковій бібліотеці НаУКМА. Особиста бібліотека О. Прицака є відображенням наукового, інтелектуального, політичного і соціально-культурного життя не лише її власника, але й суспільств багатьох країн світу протягом декількох останніх століть. Тому особиста бібліотека О. Прицака в однаковій мірі може розглядатися і як джерело відтворення важливих сюжетів наукової біографії вченого та його оточення, і як джерело інформації про культурно-історичні епохи, в які створювалися і функціонували писемні джерела, документи і праці, зібрані і збережені О. Прицаком.

³⁸ Наукова бібліотека НаУКМА, ф. 10, оп. 1, спр. 916, арк. 20.

³⁹ Pricak E. Horatius 7 // Filomata. Lwów. 1935. L. 71. S. 471–472.

References

- Lysenko L.V. (2003). Naukovi katehoriyi "kolekciya", "zibrannya", "biblioteka" yak obyekt vyvchennya opysu ta reyestratsiyi: do problem klasyfikatsiyi ponyat' //Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy, № 8. – S. 225–233.
- Potulnytskyj V., Sokhan' P. (2001). Vchenyj-en-cyklopedyst ukrayins'koyi ta svitovoyi istorychnoyi nauky (Slovo pro druha i vchytelya) // Skhidnyj svit (1999). – K., № 1–2, s. 20–30.
- Pritsak, O. (1991). Mij shlyakh istoryka //Istoriyofiya ta istoriografija Mykhajla Hrushevs'koh. – Kyiv - Cambridge, s. 61–78.
- Pritsak, O. (1992). Pokhodzhenya Rusi. T.1. K.: Vydavnytstvo "Oberehy", 1074S.
- Pritsak, O. (2003). Pokhodzhenya Rusi. T.2. K.: Vydavnytstvo "Oberehy", 1304S.
- Sydorchuk, T. (2013). Materialy Ahatanhela Kryms'koh v arkhivi Omelyana Pricaka // Ukrayins'kyj arkhografichnyj shchorichnyk : nova seriya / Akademiya nauk Ukrainy, Arkhografichna komisiya, Instytut ukrayins'koyi arkhografiji ; [hol. red. P.S. Sokhan']. – K.: Ukrayins'kyj pys'mennyk, vyp. 18, s. 101–116.
- Slovyk knyhoznavchykh terminiv (2003). / V.Ya.Buran, V.M.Medvedyeva, H.I.Kovalchuk, M.I.Senchenko. K.: Aratta, 160 s.
- Yas', O. (2015). Vstypna statya do rozvidky O.J.Pricaka "Shcho take istoriya Ukrainy" //Ukrayins'kyj istorychnyj Zhurna, № 1, s. 177–184.
- The Diariusz podrozny and Other Writings of Pylyp Orlyk Vol.V. 1720–1726 (Introduction by O.Pritsak and O.Subtelny), (1988). Cambridge, Mass.: Harvard University Press for the Ukrainian Research Institute of Harvard University, 1988. – xiiv, 794 p.; Vol. VI. 1727–1730. – 1988. – xxviii, 868 p.
- Pritsak, O. (1978). Apologia pro vita sua //Journal of Turkish Studies /Türklük Bilgisi Araştırmaları. – Cambridge, Mass., № 2. P. ix–xvii.
- Pritsak, O. (1998). The origins of the Old Rus' weights and monetary systems: Two studies in Western Eurasian metrology and numismatics in the seventh to eleventh centuries. – Cambridge, Mass.: Distributed by Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute, 172 p.
- Pritsak, O. (1981). Origin of Rus'. – Cambridge, Massachusetts: Harvard Ukrainian Research Institute, V. 1. 926 p.
- Pritsak, O. (1952) Stammesnamen und Titulaturen der altaischen Völker //Ural-Altische Jahrbücher. – Wiesbaden; 1952. Band 24. – Heft 1–2. – S. 49–104.
- Pritsak, O. (1981). Studies in Medieval Eurasian History. – London: Variorum Reprints, 365 p.
- Pritsak, O. (2006). The Turkic Nomads of Southern Europe //The Turkic Speaking Peoples. 2000 Years of Art and Culture from Inner Asia to the Balkans. – Munich – Berlin – London – New York: Prestel Verlag, p. 197–213.